

A másik korlátozó megjegyzés: miért kellene azt hinnünk, hogy a tulajdonnak a jelenkori kapitalizmusban tapasztalható elszemélytelenedési foka okvetlenül követendő mintakép?

Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy a részvénytársaságok óriási szerepet töltenek be napjaink magasan fejlett kapitalista országaiban, és legfeljebb csak indirekt kapcsolat létezik a részvénytársaság részvényeseinek milliói és a társaság irányítása között. Albert Hirschman jól ismert dichotómiájával élve: a kis részvénytulajdonos csalódottságát inkább „kilépéssel” (exit) fejezi ki, azaz megszabadul azoktól a részvényektől, amelyek már nem vonzóak a számára, mintsem „hanggal” (voice), azaz a vállalat vezetésének közvetlen befolyásolásával. Sok magántulajdonos nem maga dönt befektetési összetételéről, hanem valamely közvetítő ügynökség szolgálatait veszi igénybe. A modern kapitalista gazdaságban biztosító társaságok és nyugdíjpénztárak ezrei és tízezrei birtokolnak számottevő részvényeket nagy részvénytársaságokban. A „kis” magántulajdonos távol van a Wall Street üzleti világától. Igaz, az ő pénze forog kockán; a részvénytársaságok nyereségessége végső soron befolyásolni fogja személyes vagyonát és jólétét, de ez a kapcsolat áttételesen és hosszabb időszak után érvényesül, és bizonyos fokig személytelenné vált. Mégis, a fenti jólismert tények ellenére, a mai Magyarországnak nem kell napjaink Amerikáját és Japánját utánoznia. Ha mondjuk Japánban 42 és az Egyesült Államokban 37 százalék az intézményi tulajdon részaránya (ezek kitalált számok persze), akkor nálunk is okvetlenül ebben a 37–42 százalékos sávban kell kialakítani az intézményi tulajdon részarányát?

A tulajdon elszemélytelenedésének éles bírálói vannak a nyugati világon belül is, és nézetem szerint e bírálatban sok az igazság. Ebben az ironikus értelemben a mai kapitalizmusban is megjelentek a szocializmus csirái. Sokan úgy vélik, hogy túlságosan személytelenek a tulajdonviszonyok a biztosítási üzletágban, az egészségügyben és a bankszektorban. Az Egyesült Államokban most zajlik le a költségvetési korlát felpuhításának egyik klasszikus példája a lakásfinanszírozással foglalkozó takarékpénztárak szférájában. Közülük sokan a csőd szélére kerültek, sok esetben azért, mert a betétesek bizalmával visszaélve tömegesen adtak hitelt olyan építetőknek, akik megbízhatatlan adósnak bizonyultak.

Ismerős kép egy magyar közgazdász számára. Most az állam a zsebébe fog nyúlni, és ki fogja segíteni őket, mert ha ezt nem tenné, akkor a betéttulajdonosok megrohanának ezeket a takarékpénztárakat, ez pedig súlyos pénzügyi válsághoz, az 1929-eshez hasonló recesszióhoz vezethetne. De hát ez nem követendő példakép! Sok amerikai közgazdász meg van győződve arról, hogy eleve sokkal keményebbé kellett volna tenni e takarékpénztárak költségvetési korlátját, egyértelműbbé az állami garanciák feltételeit. És különösen tartózkodni kell az ilyen példakép követésétől egy olyan országban, amelyben sok évtized tapasztalata révén mély gyökeret vert a rendíthetetlen bizalom az állam paternalista szerepében.

Még egy szót az állami vállalat menedzserének fizetéséről. A magam részéről úgy tekintenek az állami vállalat jól dolgozó vezetőjére mint megbecsült köztisztviselőre. Egy állami nagyvállalati vezető presztízse ne legyen kisebb, mint egy nagyköveté, polgármesteré, vagy tábornoké. De ne lássunk benne üzletembert! Ha jól végzi munkáját, indokolt, hogy sokat keressen, de megengedhetetlen, hogy keresete a csillagokig emelkedjék. Nemcsak azért ítélném ezt el, mert az ország most különösen nehéz helyzetben van. Még ha jó helyzetben volna is: az állami szektor vállalati vezetője nem magánszemélyek pénzével gazdálkodik, hanem az állami kassza fizetett tisztviselője. Ahogy a parlament határozza meg a miniszterelnök és a tábornok fizetését, ugyanúgy szabjon határokat az állami vállalat menedzserei fizetésének is.

Mint említettem, az a részleges decentralizáció, amely a magyarországi reformfolyamatban végbement, kialakított az állami vállalati menedzserben is

néhány olyan tulajdonságot, amely hasonlít az igazi „business” embereinek vonásaihoz. Indokolt, hogy ez kifejezésre jusson anyagi és erkölcsi ösztönzésükben is. Miközben senki sem indítványozná, hogy az ügyész pénzbeli prémiumot kapjon az általa vád alá helyezett személyek összes börtönbüntetésének arányában, indokolt lehet az állami vállalatok menedzserei számára a fix fizetésen felül jutalmakat is kilátásba helyezni. Ezek aránya azonban maradjon mérsékletes. A jelenlegi magyar árrendszer és adórendszer számtalan önkényessége és torzítása közepette nagyon is vitatható, hogy tulajdonképpen mi a „nyereség” közgazdasági tartalma. Közgazdaságilag jogosulatlan valamiféle formulával összekapcsolni az állami vállalat menedzserének jutalmát és a vállalat úgynevezett nyereségét.

Miközben azt javaslom, hogy a jövőbeni Parlament szabjon határokat az állami vállalati menedzserek fizetése számára, nem tartom szükségesnek hasonló felső korlátok előírását a magánvállalatban szerződötett menedzser számára. Ha egy magántulajdonos a saját zsebéből hajlandó bármely alkalmazottjának évi egymillió forintot fizetni, ám tegye. Ő tudja, megéri-e neki. De senkinek sincs joga egy vállalati pénztárból tetszése szerinti fizetést felvenni (vagy ezt a fizetést valamilyen testülettel jóváhagyatni), ha ez a pénz az állam pénze.¹²

A részvénytársasági forma¹³

Magyarországon az úgynevezett társasági törvény lehetőséget ad arra, hogy az állami vállalat részvénytársasággá alakuljon át, és részvényei különböző tulajdonosok kezébe kerüljenek. Nézetem szerint maga a forma eléggé rugalmas ahhoz, hogy lehetővé tegyen kedvező irányú átalakulást, de ahhoz is, hogy látszatmódosítások, sőt éppenséggel ártalmas változások menjenek végbe. A kérdésről széles körű vita folyik a nyilvánosság előtt, és gyakran hangzanak el éles bírálatok. Szeretném ezen a helyen kifejteni saját álláspontomat.

Nézetem szerint a részvénytársasággá alakulás akkor éri el végső soron a célját, ha a vállalat *valóságos* privatizálásához vezet. Talán nem árt, ha a részvények a korábbi állami kézről most más állami kezekbe kerülnek, de javulást sem várnék ettől.

Ami mármost a magántulajdonos kezébe kerülő részvényeket illeti, előbb arról szólnék, amit *helytelennek* tartok.

Nem szabad megengedni, hogy az eddigi menedzserek egyszerűen átjuttassák saját kezükbe a vállalatot, és az állam fizetett alkalmazottaiból tulajdonossá, pontosabban a tulajdont és a vezetést személyükben egyesítő tulajdonos-menedzserekké váljanak. Az új tulajdonosoknak legyen szabad kezük a menedzserek kinevezésében. Ha akarják, megtartják a régi vezetést, de ha nem akarják, akkor új vezetőket neveznek ki. Ugyancsak az új tulajdonos dolga arról dönteni, milyen módon határozzák meg a vezetők fizetését és anyagi érdekeltységét, beleértve azt is, hogy joguk van a részvények egy részét kedvezményes áron a vezetőknek vételre felajánlani. Az azonban megengedhetetlen, hogy a korábbi vezetés maga válogassa ki, kik legyenek az új tulajdonosok, és ezek közé az új tulajdonosok közé első helyre önmagát léptesse elő.

Mint már említettem, indokolt a vállalat dolgozói számára kedvezményes részvényvásárlási lehetőséget felajánlani, de nézetem szerint ez csak a részvények egy kisebb részére terjedjen ki. Nem lenne kívánatos, hogy a vállalat dolgozóinak együttese kapja meg, (mégpedig e megoldás hívei szerint *ingyen*) a részvények

¹² A rövidség kedvéért az alfejezet végén szereplő, a Világkiállítás tervéhez kapcsolódó példázatot nem ismétlem meg, bár a könyv angol kiadása tartalmazza.

¹³ Az itt következő szakasz betoldás a Röpirat 1.3 számú alfejezetébe (45. l., a felsorolás 8. pontjaként szereplő új ajánlás).

össességét, és így a korábbi állami tulajdon a vállalati dolgozók kollektív tulajdonává válják. Ez *de facto* az öngazgatási tulajdonforma bevezetését jelentené; ezzel kapcsolatos ellenérveimet a következő alfejezet fejt ki. Elsőként a probléma erkölcsi oldalára utalnék. A vállalatban a tulajdon-átalakítás pillanatában megtestesülő vagyont nem csak ennek a vállalatnak a dolgozói hozták létre, hanem ahhoz hozzájárult — az állami beruházások és az állami támogatások közvetítésével — valamennyi állampolgár. Semmi sem indokolja, hogy most az állampolgárok egy kisebb csoportja ezt ajándékként kapja meg. Egyébként is, a kollektívák egy része nagyon jól járna, mert jól menő vállalatot kapna ajándékba, a másik része viszont adósságokkal súlyosan megterhelt, veszteségtermelő „negatív vagyont” tulajdonosává válnék. És ami a legfontosabb szempont: nem az a fő kérdés, hogy mi a tulajdon megszerzésének jogcíme, hanem az, hogy az új tulajdonos jól tud-e vele gazdálkodni. Nézetem szerint csak a valóságos magántulajdon lesz képes olyan ösztönzőket létrehozni, amelyek tartósan garantálják az erőforrások hatékony felhasználását.

Nem lehet előre, törvényekkel vagy más rendszabályokkal pontosan „kalibrálni”, milyen legyen majd a részvénytulajdon megoszlása. Inkább csak azt jelezhetem, mi a kívánatos irányzat. Tegyük fel, hogy egy korábban állami tulajdonban volt vállalat tőkéjét 10 000 részvény reprezentálja. A mai magyarországi körülmények között nem lenne kedvező, ha ez a tulajdon 10 000 részvényes kezében forgácsolódna szét. A korábban teljesen személytelen állami tulajdon helyébe így hasonlóan személytelen magántulajdon kerülne. Az a kívánatos, hogy olyan domináns részvénytulajdonos egyén vagy kisebb csoport jelentkezzen, aki, illetve amely a részvények számottevő részét (legalább 20 vagy 30 százalékát) képes megvásárolni, és így hangadóvá lehet a vállalat vezetőinek kinevezésében és felügyeletében. Ez a kívánság összhangban van azzal a gondolattal, amit a könyv már korábban is kifejtett: látható, „megfogható” tulajdonosokra van szükség, akiknél saját magánbefektetésük (jelen esetben: *számottevő* részvénytulajdonuk) igen erős érdekeltséget teremt. Ez a domináns részvénytulajdonos csoport lehet akár belföldi, akár külföldi; a lényeg az, hogy hatásos közvetlen tulajdonosi érdekeltség keletkezzen. Meggyőződésem szerint a részvénytársasággá alakulásnak, akárcsak a privatizálás más jogi formáinak, általában csak akkor és csak ott kell megkezdődnie, ahol már megjelenik ez a magántulajdonos egyén vagy csoport. Ha már jelentkeztek „megfogható” tulajdonosok, akik nagyszámú részvény megvásárlásával bizonyítják, hogy készek számottevő kockázatot vállalni, akkor eladható a többi részvény más, anonim vevőknek is! A magam részéről nem bíznék a fordított út sikerében, nevezetesen abban, hogy előbb el kell adni bárkinek, tetszés szerint atomizálva a részvényeket abban reménykedve, hogy előbb-utóbb majd csak feltűnik valaki, aki képes a hangját hallatni a vállalat vezetésének ügyeiben.

Az állami és a magánszektor kapcsolata¹⁴

Az állami és a magánszektor között nem épülhet „berlini fal”.¹⁵ Sokféle kapcsolat keletkezik közöttük; ezek egy része egészséges és támogatást érdemel. Más részük káros, s meg kell kísérelni fellépni ellenük.

Ideje hatályon kívül helyezni azokat a jogszabályokat, amelyek tiltják vagy korlátozzák, hogy az állami vállalat (vagy más állami intézmény) magánvállalattól vásároljon vagy annak számára adjon el. Meggyőződésem, hogy a magán-

¹⁴ Új alfejezet. A Rőpirat 1.3 alfejezete után következik. Betoldás, amely a magyar könyv 46. oldalán induló „Más tulajdonformák” című alfejezet elé kerül.

¹⁵ A hasonlatot Nagy Andrásról vettem át.

szektorral való szoros gazdasági kapcsolat elősegítheti az állami vállalatok rugalmasabb működését, kitöltheti a hiánygazdaság által hagyott réseket. Kívánatos lenne, ha számottevő részben magánkereskedők közvetítenék az egyik állami vállalat által termelt árut a másik, felhasználó állami vállalathoz. Magánkereskedők importálhassanak állami vállalat számára inputot és exportálhassák annak outputját.

Minden társadalomban, ahol a magánvállalkozás és a kormányzati szektor érintkezik, felütheti a fejét a korrupció. Mivel az állami vállalat is a kormányzati szektor része, teljes biztonsággal megjósolható, hogy számos formában mutatkoznak majd korrupciós jelenségek az állami és magánvállalat kapcsolatában. Ez már eddig is tapasztalható volt, s ahogy nő a magánszektor ereje, mind gyakoribbá válik majd. Nincs ellene tökéletes védekezés; ez az átalakulási folyamat káros és visszataszító, de elkerülhetetlen kísérőjelensége lesz. Érdemes azonban nagy erőfeszítéseket tenni annak érdekében, hogy minél kisebb mértékben harapódzzék el ez a baj. Megfelelő jogszabályok és etikai kódexek kellenek, amelyek elhatárolják a kapcsolat helyes és tisztességes formáit a jogilag tiltott és erkölcsileg elítélt formáktól. A bűnüldöző szervezeteknek és a közvéleménynek egyaránt küzdeniük kell a jogszabályok és az erkölcsi előírások megtartásáért.

Talán ennél is fontosabb, hogy eredményesen haladjon előre a privatizálás. Amikor már az állami szektor elvesztette dominanciáját, erősödni fog a piaci verseny által kikényszerített fegyelem és csökkennek majd azok a lehetőségek, hogy a magánszektor egyes egységei az állami szektorhoz fűződő kapcsolatok révén tegyenek szert különleges előnyökre. Emellett azok a gazdasági változások, amelyeket a könyv 2. fejezete tárgyal, (egységes szabad árrendszer, egységes konvertibilis pénz, az infláció és a hiánygazdaság felszámolása) mind-mind hozzájárulnak majd a korrupciós kísértések és alkalmak ritkulásához.

Külön is szólni kell azokról, akik személy szerint féllábbal az egyik, féllábbal a másik szektorban tevékenykednek. Például az állami vállalat munkása szabad idejében javító szolgálatot végez. Ez a kettősség önmagában nem elítélendő. Sőt, megértést kell tanúsítani azok iránt, akik egyfelől meg akarják tartani az állami szektor által eddig garantált biztonságot, másfelől viszont ki akarják egészíteni jövedelmüket a magánszektorban. Az egyén szuverén joga arról dönteni, hogy meddig tartja fenn ezt a kettősséget, amely rendszerint a munkaidő meghosszabbításával, önkiszákmányolással jár együtt.

Azt viszont mind jogszabályokkal, mind a közvélemény erkölcsi nyomásával biztosítani kellene, hogy senki ne élhessen vissza ezzel a kettős kötöttséggel. Ez érvényes a munkásra, aki kísértést érezne arra, hogy az állami vállalat eszközeit eltulajdonítsa vagy bérleti díj nélkül használja. Még inkább veszélyes és elítélendő, ha egy vezető játszik kettős szerepet: egyszerre főnök egy állami vállalatnál vagy intézménynél, és ugyanakkor tulajdonos, vezető beosztású alkalmazott vagy tanácsadó egy belföldi vagy külföldi magánvállalatnál. Szigorú előírások kellenek az érdekkonfliktusok, erkölcsileg összeférhetetlen kettős kötöttségek pontos körülírására és tilalmára. Minden fejlett nyugati demokrácia jogrendje tartalmaz ilyen szabályokat; ezek gondos tanulmányozása sokat segíthet hasonló előírások kidolgozásában.

Magánkülkereskedelem¹⁶

A szabad magánimport joga feltétel nélkül megilleti az állampolgárt. Más kérdés: mi legyen az importhoz használt deviza forrása? Ezzel kapcsolatban nem merül

¹⁶ Ez a szakasz betoldás a könyv „A költségvetés egyensúlyának helyreállítása” című, 2.2 számú alfejezetébe. (A 73. oldal 2. bekezdése után következik.)

fel semmilyen közgazdasági probléma mindaddig, amíg az állampolgár a *magán-piacon* szerezte be a devizát. Szükség van arra, hogy a stabilizációs műtét keretében végre sor kerüljön reális, egységes devizaárfolyam kialakítására és ezzel együtt a konvertibilitás biztosítására. Ez esetben persze az is a valóban érvényesíthető állampolgári jogok közé kerül majd, hogy minden magyar lakos szabadon válthassa be a magyar forintot az állami bankban kemény külföldi pénznemre.

Noha témánk most a stabilizációs műtét, a magánimportról szólva említést érdemel egy ezzel összefüggő kérdés: mi a helyzet addig, amíg a stabilizációs műtét még nem valósult meg, és a reális devizaárfolyam, valamint az általános konvertibilitás még nincs biztosítva? Nézetem szerint semmi sem indokolja, hogy irreális árfolyam (túlértékelt forint, alulértékelt kemény deviza) esetén az állami bank „állampolgári jogon” biztosítson minden lakosnak nagy mennyiségű devizát. A forint szabad átváltása az állami bank által váljék tehát állampolgári joggá a stabilizációs műtét keretében — de ezt kellő gazdasági feltételekkel kell alátámasztani: racionális szabad árakkal és racionális devizaárfolyammal.

Ésszerű árak kialakulása¹⁷

Kezdjük a kívánatos végeredménnyel. A műtét akkor eredményes, ha Magyarországon a mai önkényes, közgazdasági szempontból irracionális árrendszer helyébe végre közgazdaságilag értelmezhető piaci árrendszer lép. Ennek számos feltétele van. Egy részük aránylag könnyen teljesíthető és nyilvánvaló. Másik részük csak nehezen teljesülhet és elkerülhetetlenül ellentmondásokat rejt magában.

Szóljunk először a feladat nyilvánvaló részéről. A magánszektoron belül valamennyi tranzakció ára alakulhasson teljesen szabadon, állami beavatkozástól mentesen. Ez még nem garantálja, hogy ez a „magánárrendszer” a népgazdaság egésze szempontjából is racionális, hiszen a magánszektor számos egysége eladóként vagy vevőként kapcsolatban áll az állami szektorral, és ezért annak árai begyűrűznek a magánszektor költségeibe és áraiba. Mégis, számos terméket és szolgáltatást illetően aránylag számottevő a magánszektoron belüli input-output áramlás. Sok az olyan ár, amelyben ezek a magánárak alkotják majd azt az „etalont”, amelyhez az állami ár hozzá mérhető.

Sokkal nehezebb dió az állami szektor árainak rendezése. A gondolatmenetet kezdjük annak tisztázásával: hová akarunk eljutni az állami szektor árait illetően, mire a stabilizációs műtét véget ér. A cél az, hogy piac-tisztító (market-cleaning) árak alakuljanak ki ebben a szférában. Ezért, kevés kivételtől eltekintve, az árak teljes liberalizálására van szükség az állami szektorban is. Minél előbb eljut a műtét ehhez az állapothoz, annál jobb.

A tartós kivételek azok a termékek és szolgáltatások, amelyek árát a legtöbb fejlett, érett piaci gazdaságban is regulálják: a közszolgáltatások, a természetes monopóliumok outputja és így tovább.

Miközben habozás nélkül azt ajánlom, hogy a stabilizációs műtét eredményeképpen el kell jutni az árliberalizáláshoz, csupán *feltételes* javaslatokat fogalmazhatok meg a kívánatos végállapothoz vezető útra vonatkozóan. Az első körülmény, amit figyelembe kell venni: hol tart a magyar gazdaság a stabilizációs műtét megkezdése előtt az állami szféra árainak liberalizálásában. A részleges árrendezéseknek és árfelszabadításoknak sok kockázata van, önmagukban és egymás kölcsönhatásában is. A korábban már végrehajtott részleges árliberalizálások eredményeit, legyenek azok jók vagy rosszak, a műtét kezdetén figyelembe kell venni. Nyilván-

¹⁷ A Röpirat 2.4 számú alfejezete helyébe az itt következő szakasz lép (80—84. l.).

való, hogy itt nem lenne célszerű visszalépni a kötöttségek irányában. (Kivéve, ha netán olyan helytelen intézkedés született vagy fog születni addig, amely ott is szabad árat enged, ahol még teljesen kiforrott piaci gazdaságban is regulálni szokás az árat.)

Egy másik körülmény, amit mérlegelni kell az árrendszerről szólva: milyen a kínálat és mekkorák a tartalékok a nélkülözhetetlen fogyasztási cikkekben, energiahordozókban és nyersanyagokban. Ha kormányzati hiba vagy balszerencse folytán súlyos hiány mutatkozik, akkor mérlegelni kell: érdemes-e megengedni, hogy mindjárt a stabilizáció elején az égbe szökjenek fel a nélkülözhetetlen termékek és szolgáltatások árai. Esetleg érdemes rövid átmeneti időre megkötni az árat, de okvetlenül kiegészítve azzal az elhatározással, hogy a kínálatot gyorsan megnövelik például import útján, majd liberalizálják az árat. A tartósan regulálandó árak szűk körétől eltekintve minden árszabályozásra úgy kell tekinteni mint átmeneti rosszra, aminek minél előbb véget kell vetni. Annál hamarabb lehet megszüntetni, minél szabadabb az import, benne a magánimport és minél inkább van lehetősége a magánszektornak gyorsan betömni az állami szektor által hagyott réseket.

Problémát okozhat az is, hogy a szabad árakhoz nem szokott állami szektor milyen árakkal *induljon* az árliberalizálás pillanatában. Néhány egyszerű hüvelykujjszabályt érdemes alkalmazni abban a tudatban, hogy ez csak a kezdet. A későbbiekben a piaci erők olyan árakat alakíthatnak ki, amelyek eltérnek az állami vállalat által megszabott induló ártól.

A külkereskedelmi forgalom tárgyát képező termékekkel kapcsolatban az egyik lehetséges kiindulópont a régóta ismert elv: a hazai ár hozzáigazítása a kapitalista országok áraihoz. Elsősorban egy-egy termék tőkés külkereskedelmi partnereinek árait vegyük számításba. A gondolatot szándékosan túlszimplifikálva azt mondanám: magánárfolyamon történő átszámítás után ne különböznek egymástól drámaian a Mariahilferstrasse és a Rákóczi úti áruház, a burgenlandi és a dunántúli hentesüzlet, a müncheni és a budapesti autópiac relatív árrendszere, azaz a különböző termékek arányai. Ez leállítja a felesleges bevásárlóturizmus zömét, és leszűkíti — adminisztratív tilalom nélkül — azokra a tranzakciókra, amelyekben valamelyik oldalon komparatív előnyök érvényesülnek.

Ennek az elgondolásnak az érvényesítése feltételezi mindazt, amiről a jelen fejezet korábbi pontjaiban szó volt: a fogyasztási adókulcsok és a vámtarifák szigorú egyöntetűségét, a fogyasztói és termelői támogatások megszüntetését.

Annak idején az 1946-ban végrehajtott stabilizációkor az 1938-as pengő-árak alapján alakították ki a forintban megszabott induló relatív árrendszert. Valami hasonló egyszerű eljárásra lenne szükség most is. Ez alkalommal azonban nem múltbeli magyar árakat kellene bázisként elfogadni, hanem a jelenkori kapitalizmus árait. A vállalat kiindulhat például a mai osztrák és nyugatnémet árakból. Nem mintha azt hinném, hogy tiszta közgazdasági elméleti szempontból ezek mintaszerűen optimális árak. Erről szó sincs; ezeket az árakat is számos tényező torzítja. Emellett nyilvánvaló, hogy a magyar kereslet és kínálat viszonya, valamint a magyar költségek struktúrája eltér ezektől. Mégis, az osztrák és a nyugatnémet árak legalább valóságos árak. A piacgazdaságok közül ezekkel az országokkal a legélénkebb a kapcsolat; ezekkel tesz leginkább összehasonlítást a magyar üzletember és turista. Akár a kezdetben államilag előírt árról van szó, akár az állami vállalat által szabadon meghatározott árról, azt tanácsolnám, hogy induljanak ki a következő kalkulációból: mennyiért tudnánk a szóban forgó árut Ausztriában vagy Nyugat-Németországban megvenni vagy eladni. Ezt az árat be kell szorozni a műtét pillanatában érvényes árfolyammal. (Az árfolyam kérdését a következő rész tárgyalja.) Ez lehet az a hazai ár, amellyel az állami eladó a műtét kezdetén piacra lép.

További fontos támpontot adnak a műtét induló árainak kialakításához a magángazdaság árárainyai. Ezt már említettük a magán-devizaárfolyammal kapcsolatban. A gondolat azonban sokkal általánosabb. Már a műtét előtt valóságos piaci árak alakultak ki például az élelmiszerek magánpiacán, a magánlakások házbéreinél és az ingatlanpiacon, a szolgáltatási szféra jelentős részében és így tovább. Éppen mert ezek valóságos piaci és nem mesterségesen kiagyalt irodai árak, célszerű lehet ezekből kiindulni, amikor az állami vállalat a műtét során kínálatával megjelenik a piacon.

A külföldi árak, valamint a hazai magánpiaci árak a különböző termékek és szolgáltatások relatív árárainyai meghatározásához nyújtanak segítséget. Ezek lesznek azok az árak, amelyekkel az állami vállalat a stabilizációs műtét alatt a piacra lép. Ettől eltérő kérdés az *általános árszínvonal*: ez olyan makroökonómiai nagyság, amely számos más makroökonómiai nagyságtól (hitelkínálat, bérszínvonal, makrokínálat és makrokereslet stb.) függ.

Amikor az állami vállalat elvégzi kalkulációját, számításba veszi az állami pénzügyi szervek által megszabott, az állami bankrendszer által érvényesítendő *devizaárfolyamot*. Számolnia kell az állami bankszektor által megkövetelt jözan mértékű pozitív *redkamatlábbal* is, amelyet ugyancsak előre meg kell hirdetni, legalábbis a műtét indulásának idejére. Ez később módosítható, a valóságos hitel-piaci helyzetnek megfelelően.

Ha vannak is kiindulópontok, végeredményben az állami vállalat, amikor valamilyen árral elindul a műtét által mozgásba hozott piacra, bizonyos fokig arra kényszerül, hogy ugrást tegyen a sötétbe.

A többit azután rá kell bízni a kereslet és a kínálat játékára. Fontos, hogy minden árat gyorsan szabadítsanak fel (kivéve az állandó árszabályozás alá eső monopoltermékek árait). Eltart egy ideig, míg a kereslet és a kínálat „bejártssza” magát az egyensúlyba és ezzel együtt kialakul a piac-tisztító egyensúlyi ár. Gondoljunk csak el, hogy eközben külkereskedelmi tevékenység is folyik, mégpedig számottevő mértékben magánkülkereskedelem. Megjelenik a piacon olyan importőr, legyen az magyar állami vállalat, magyar magánvállalat, külföldi tőkés vállalat vagy vegyesvállalat, amely versenybe lép a hazai termelővel. Ha az induló eladási ár nagy jövedelmezőséget biztosított, akkor ez importot vonz és előbb-utóbb lejjebb nyomja az árat. Fordított esetben ellentétes folyamatok mennek végbe.

A liberalizálás végeredményben ahhoz vezet, hogy alapján véve *egyöntetű* árak alakulnak ki. Mint ismeretes, csak abban a piaci struktúrában alakulnak ki tökéletesen egyöntetű árak, amit a közgazdasági elmélet tökéletes versenynek nevez. Tökéletes verseny esetén (és a kiforrott piacgazdaságok legtöbb ágazatát ez jellemzi) az árak némileg szóródnak. Erre persze nálunk is számítani kell. Ez azonban, így mondhatnánk: „természetes” szóródás. Amit a stabilizációs műtétnek meg kell szüntetnie, az az árrendszer mesterséges széthasítása egyéb kritériumok alapján: „fehér” versus „szürke” vagy „fekete” ár, a piac-tisztító ártól eltérő, hatóságilag diktált ár versus szabad piaci ár, az állami vállalat által megszabott ár versus a magánszektor által megszabott ár. Ezeknek az ár-falaknak a ledöntése alapján véve egységessé teszi majd a műtét eredményeképpen kialakuló árrendszert.

Senki sem tudná megmondani, hogy az egységes, piac-tisztító árak kialakulása mennyi idő alatt zajlik le. Ne legyen illúzióink; nem számíthatunk arra, hogy a műtét megkezdése után egy évvel már olyan rendezett és konszolidált piac lesz Magyarországon, mint Frankfurtban vagy Zürichben. Ne ijedjünk meg a piac „anarchiájától”! Ehhez hozzátartozik, hogy az árak ingadoznak; hogy hol itt, hol ott szédületesen nagy nyereségek vagy veszteségek keletkeznek. A veszteségekhez már hozzászokott a magyar közhangulat. Ehhez hozzátenném: kiki gyűrje le a benne felgyűlő irigységet akkor is, ha óriási nyereségek keletkeznek. Ez az

alkalmazkodás motorja! A gyors meggazdagodás még ha végül keveseknek is fog kijutni, reménye ezreket és százezreket mozgathat abban az irányban, hogy maga is próbálkozzék; valóban kockáztasson, valóban vállalkozzék.

A magyar gazdasági struktúra most tele van aránytalanságokkal, diszharmóniával. Igazi szabad vállalkozás esetén ez nem taszító, hanem vonzó hatású a vállalkozó számára. Minél nagyobb az aránytalanság kereslet és kínálat között, annál inkább lehet keresni minden olyan akcióval, amely a kereslet és a kínálat egyensúlyát helyreállítja. A már igazán harmonikusan strukturált országban jóformán csak technikai újításokkal, jelentős új termékekkel lehet extra jövedelmekhez jutni. A mi felfordult világunk azonban valóságos aranybánya annak, aki keresni akar. De ehhez végre változtatni kell az ezzel kapcsolatos szemléleten, a közvélemény erkölcsi felfogásán. Milyen sok kárt okozott ebben a tekintetben az évtizedeken át szuggertált közgazdasági elmélet! Azok a gondolatok, amelyek csak a munkával kiérdemelt jövedelmet tekintik erkölcsösnek és ugyanakkor elítélik a „nyereszkedést”, a „spekulációt”.¹⁸

Egy másik, széles körben elterjedt értékelés szerint tisztességtelen az, aki „kihasználja a hiányhelyzet okozta erőfölényt”. Mintha nem az lenne bármely piaci eladó egyedüli értelmes reakciója a hiányra, hogy emeli az eladási árat. Az ár nem erkölcsi, hanem közgazdasági kategória. A hiány nem attól fog megszűnni, hogy szépen megkérjük az eladókat: legyenek önmegtartóztatóak és ne emeljék az árakat. Nem prédikációval (vagy rendőri intézkedéssel) kell elérni, hogy az eladó mondjon le az erőfölényének *kihasználásáról*, hanem magát az erőfölényt kell megszüntetni, azt az erőfölényt, amellyel az eladók piacán rendelkezik az eladó.

A könyv adórendszerrel foglalkozó része megfogalmazta azt a követelményt, hogy meg kell szüntetni a veszteséges állami vállalatok támogatását. Most kanyarodjunk vissza ehhez a gondolathoz még egyszer, a várható új árrendszer fényében. Valljuk meg, hogy tulajdonképpen fogalmunk sincs arról: melyik vállalat vesztesége igazi, és melyik csupán álveszteség. Aránylag egyszerű a számítás a bányászatban. Nemigen fér kétség ahhoz, hogy a magyar uránbányászat súlyosan veszteséges, hiszen itt aránylag kevés tényezőt kell figyelembe venni a költségoldalon, és egyszerű meghatározni világpiaci áron a kibocsátás értékét. A helyes kalkuláció azonban szinte megoldhatatlan, ha feldolgozóipari termékekről van szó, hiszen azok költségeibe már nagymértékben belegyűrűzik azoknak a termékeknek az ára, amelyeknek költség- és áralakulásában szerepet játszott a támogatások és adó kivételezések áttekinthetetlen szövevénye. Nem lepődnek meg azon, ha jónéhány állami vállalatról, amelyet ma veszteségesnek tartanak, az derülne ki a műtét nyomán, hogy valójában nem is az. És megfordítva, ha más állami vállalatokról, amelyeket ma nyereségesnek minősítenek, kiderülne, hogy reális költségeken elszámolva, reális adóterhekkel sújtva nem jövedelmezőek.

¹⁸ Ezen a helyen szeretnék néhány megjegyzést fűzni azokhoz az akciókhoz, amelyek a közvetítő kereskedelem kiiktatásával kívánják közvetlen kapcsolatba hozni a mezőgazdasági termelőt és a városi fogyasztót. Ez az ósrégi forma minden városi élelmiszerpiac csírája. A mai Magyarországon, ahol fejletlen a mezőgazdasági termelés és a városi fogyasztó közötti közvetítő kereskedelem, átmenetileg még hasznos szerepet is tölthet be. Mind a termelő, mind a vevő úgy érezheti, hogy jobban járt. Ez azonban csupán időleges eszköz lehet. A tartós megoldást az hozza, hogy modern, kulturált közvetítő kereskedelem épül ki a termelők és a fogyasztók összekapcsolására. Versenyezzenek egymással a különböző felvásárló és értékesítési szervezetek. Vegye át minél nagyobb mértékben ezt a funkciót a magánkereskedelem. Itt is igazi modern piacra van szükség, amelyben a verseny, a vállalkozók szabad belépése szorítja le a közvetítő tevékenység költségét és hasznát.

Meggyőződésem, hogy ezt a gondolatmenetet osztja a legtöbb közgazdász. Ebben a szférában is indokolatlan a romantikus piacellenesség, az „üzleties szellemű közvetítő kereskedelem” elleni hangulatkeltés. Ez csak elriasztaná a vállalkozókat attól, hogy minél többen, egymással versenyezve bekapcsolódnak az élelmiszer-kereskedelembé.

Az egyöntetű devizaárfolyam és konvertibilitás bevezetése¹⁹

Azt javaslom, hogy a műtét keretében (a később ismertetendő feltételek kielégítése esetén) teljesíteni kell a következő, egymással a legszorosabban összefüggő feladatokat:

1. *Érvényesüljön egyöntetű devizaárfolyam.*

2. *A magyar forint váljék konvertibilissé.* A magyar állami bank váltsa át szabadon minden magyar állampolgár számára, valamint minden vállalat és intézmény számára a magyar forintot külföldi konvertibilis valutára.

3. *Liberalizálni kell minden import- és exporttevékenységet,* mégpedig nem csak a magánszektorét, hanem az állami vállalatokét is.

Az első feladatot nem kényszerrel, a magán-devizaügyletek betiltásával és a magán-devizaárfolyam illegálissá nyilvánításával kell elérni. Mindazt, amit ezzel kapcsolatban a magánszektor liberalizálásáról szólva kifejtettem, továbbra is érvényesnek tartom: minden egyénnek legyen joga devizát szabadon adni és venni. Adminisztratív kényszer nélkül alakul ki az árfolyam egyöntetűsége, ha az állami banknál korlátozás nélkül vásárolható deviza olyan áron, amely nem magasabb a magánárfolyamnál, illetve adható el olyan áron, amely nem alacsonyabb a magánárfolyamnál. Feltehető, hogy amennyiben az állami bankszektor biztosítja ezt, akkor ez valamivel lejjebb szorítja a magánárfolyamot is. (És, egyéb körülményeket változatlanul tekintve, okvetlenül lejjebb szorítja a mai fekete árfolyamnál, amelynek fedeznie kell az illegálitással járó kockázat kompenzációját is.)

Ahhoz, hogy az állami bankrendszer által alkalmazott devizaárfolyam ne vezessen súlyos aránytalanságokhoz a magyarországi devizapiacra, *piac-tisztító* árfolyamra van szükség. Nem tudnám megmondani még azt sem, hogy ez pontosan mennyi lenne, mert ez nagymértékben függ a stabilizációs műtét többi komponensének alakulásától; továbbá attól, hogyan alakul az inflációs ráta a műtétig. Mindenesetre az egyik fontos támpont e nagyság meghatározásában a mai „szürke” magánárfolyam. És még inkább támpontként szolgálhat a holnap „fehér” magánárfolyam, ha már a műtét előtt legalizálják a magándevizapiacot.

Minden jel szerint a stabilizációs műtét egyik alkotóeleme a forint leértékelése és a konvertibilis valuta bevezetése. Ahhoz, hogy az állami bankszektor képes legyen a konvertibilitást biztosítani, számos feltételnek kell teljesülnie; ezek közül kettőt emelek ki.

A legfontosabb a kemény deviza iránti *kereslet* kézben tartása. A leginkább problematikus ebből a szempontból az *állami szektor*: biztosítani kell azt, hogy az állami vállalat kereslete kemény deviza (illetve kemény devizáért vásárolható import) iránt ne szaladhasson el. A múlt tapasztalata nem sok jóval biztat: puha költségvetési korlát mellett az állami vállalatnak szinte kielégíthetetlen étvágya volt nyugati import, illetve kemény deviza iránt. Úgy gondolta: a legfontosabb megkaparintani a kemény devizát, a forintot majd csak meg lehet szerezni ehhez. Most minden azon múlik, hogy sikerül-e ennek az étváagnak korlátot szabni azzal, hogy a vállalat szűkösen lesz ellátva forinttal (és hogy reális piac-tisztító devizaárfolyam érvényesül).

Tehát az a kulcskérdés, hogy sikerül-e feszes monetáris politikát megvalósítani és keményen korlátozni az állami szektornak adott hiteleket. Ha igen, akkor a konvertibilitás tartható anélkül, hogy súlyos veszélybe sodorná az ország devizamerlegét. Ha nem, akkor a bajok kezdődnek előlről, és nem adódik más megoldás, mint a kemény deviza adminisztratív kontingentálása az állami vállalatok szá-

¹⁹ Az itt következő szakasz a Röpirat 84. oldalára betoldott, az „Ésszerű árak kialakulása” című alfejezet után következő, 2.5 számú új alfejezet.

mára. Ennek sokféle hátránya lenne, de ez az eljárás nem rekeszthető ki a mérlegelendő alternatívák közül mindaddig, amíg az állami szektor a gazdaság domináns szektora. Ugyanez a veszély nem fenyeget a *magánvállalatok* részéről, mert azoknak természetüknél fogva kemény költségvetési korlátjuk van.

A háztartás devizakereslete akkor szaladhat el a tervezetthez képest, ha a nominálbérek gyorsabban nőnek a kívánatosnál. Mint annyi más ponton, itt is alapvető szerepe van a bérfejelem szigorú érvényesítésének.

A reális devizaárfolyam megszilárdításának és a konvertibilitás biztosításának további feltétele az, hogy az állam megfelelő devizatartalékkal rendelkezék. Ez jelenthet a Nemzeti Bank kezében levő effektív tartalékot vagy olyan készletléti hitelkeretet, amelyet szükség esetén bármikor lehívhat. Ha túlkereslet mutatkoznék kemény deviza iránt, akkor ennek nem kell ahhoz vezetnie, hogy az állami bankrendszer azonnal leáll a deviza szabad eladásával. Ehelyett módja van hozzányúlni a tartalékhoz. Ezzel együtt persze más intézkedések is hoznia kell a kínálat és kereslet egyensúlyának helyreállítására: szűkíti a hazai pénznemben számított makrokeresletet (ezen belül annak a szektornak a keresletét, amely a vártnál nagyobb devizakereslettel lépett fel), esetleg újra leértékeli a forintot.

Az egyöntetű, reális nagyságú piac-tisztító devizaárfolyam és a konvertibilitás (feltéve, hogy ezeket a fentiekben összefoglalt feltételek mellett vezetik be) lehetővé teszik az import átfogó liberalizálását. Ekkor megengedhető és kívánatos, hogy minden gazdasági alany szabadon végezzen importtevékenységet. E feltételek teljesülése nélkül azonban csak a magánimport engedhető meg nagyobb kockázat nélkül. Amíg az állami szektor kereslete nincsen keményen kézbe tartva, és nem gyakorolnak felette megfelelő felügyeletet, addig veszélyes játék teljes importszabadságot adni az állami vállalatnak.

Mindezek a változások nemcsak az ország külső és belső pénzügyi egyensúlyának rövid távon való helyreállításában segíthetnek, hanem hozzájárulhatnak a termelés tartós fellendüléséhez és minőségi fejlődéséhez. A szabad import, bonyolítsa ezt akár állami, akár magánvállalat, akár belföldi, akár külföldi importőr, nélkülözhetetlen az eladók versenyéhez. Ez utóbbi pedig az egyik legerősebb ösztönzője a lakosság jobb ellátásának, a hiány felszámolásának és a műszaki fejlődésnek.

Miért egyszerre?²⁰

Jónéhány intézkedés, amelyet a stabilizációs műtétről szólva a 2. fejezet leírt, már eddig is részlegesen megvalósult vagy megvalósítását amúgy is tervezik. Folyton ígéretek hangzanak el az infláció lassítására. Újra és újra lépéseket tesznek a költségvetési kiadások csökkentésére és a bevételek növelésére. Teljes gőzzel folyik az úgynevezett monetáris restrikción. Az árak egy része most is fel van szabadítva.

A probléma az, hogy mindezeket a változtatásokat következtelenül, vonatottan hajtják végre. Az egyik intézkedési irányzat mindenkor felemás állapota akadályozza a másik intézkedési irányzat hatásosságát. Tízféle féleredmény összege nem öt egész eredmény, hanem öt egész kudarc. A felsorolt intézkedések mindegyike egymást feltételezi. Csak akkor állítható le az infláció, ha egyensúlyba kerül a költségvetés. Csak akkor hozható egyensúlyba a költségvetés, ha radikálisan új alapokra helyezik az adórendszert. Infláció közepette nem lehet egyensúlyba hozni a költségvetést, mert a bevételek mindig késnek a kiadásokhoz képest, s ezért az infláció erősebben érezteti hatását a bevételi oldalon, mint a kiadási

²⁰ Az itt következő szakasz a Röpirat „Miért egyszerre?” című alfejezete helyébe lép. (Eredetileg 2.5 számú alfejezet, 84–86. l.)

oldalon. Csak akkor szűnhet meg a veszteséges vállalatok támogatása, ha új adórendszer vezetünk be, és igazi piaci egyensúlyi árak alapján megállapítható: hol az igazi veszteség, és hol az igazi nyereség. De igazi piaci árak nem alakulhatnak ki gyorsuló infláció közepette. A részleges árrendezések, miközben nem konvergálnak egy racionális relatív árrendszer felé, maguk is felpörgetik az inflációs spirált. Nem folytatom a problémák körkörös, egymásra utalt jellegének magyarázatát, bár még tucatnyi további összefüggést lehetne említeni. Mindez megadja annak *közgazdasági* magyarázatát, hogy miért van szükség egy csapásra végrehajtandó műtétre.

A nyomaték kedvéért érdemes leszögezni a negatív álláspontot is: a legtöbb intézkedés, amely a stabilizációs csomag részeként üdvös lenne, veszélyes és káros, ha egymagában, a többi intézkedés nélkül akarják megvalósítani. Súlyos bajt okozhat akár a teljes árfelszabadtítás, ha nincs biztosítva a bérfelegyelem. Káros lehet a teljes körű konvertibilitás, ha nincsen kézbe tartva az állami szektor kereselete. Folytathatók a példákat. Nem képzelt, hanem nagyon is reális veszélyekről van itt szó! Az eddigi stabilizációs intézkedések éppen azért mondtak sorra-rendre csődöt, mert a kellő gazdasági környezet nem volt biztosítva, és mert kapkodva, a szoros közgazdasági összefüggésekből kiragadva próbálták azokat bevezetni.

A fenti *közgazdasági* indokoláshoz még két további érvet fűznék hozzá.

Az egyik gazdaságpszichológiai indokolás. Ahhoz, hogy egy infláció leálljon, radikálisan meg kell változtatni az inflációs anticipációt. Minél inkább számít minden munkaadó és minden munkavállaló, minden üzletember és minden pénztulajdonos arra, hogy 20 százalékkal nőni fog az infláció, annál inkább ehhez igazítja a piacon kért, illetve felajánlott árakat és béreket. Egy stabilizációs műtét, ha kellő bizalmat és tekintélyt árasztó kormányzat tesz rá ígéretet, elvághatja az inflációs anticipáció önmegvalósító bűvös körét.

A másik érv elsősorban humanitárius jellegű. A magyar lakosság sokat szenved a jelenlegi gazdasági bajoktól. A politikai szervezeteknek, pártoknak és minden kormányzati intézménynek az a legfőbb kötelessége, hogy minél inkább enyhítsék ezt a szenvedést. A gazdaság rendbehozása nem oldható meg súlyos áldozatok nélkül. De ha már áldozni kell, senkinek sem könnyíti meg az életét, ha az áldozathozatali időszak vég nélkül elnyúlik. Ha már egy élő ember lábát le kell vágni, akkor humanusabb egyetlen amputációt végezni kellő érzéstelenítéssel, mint hosszú időre elnyújtva, hetenként, havonként egy-egy vékony szeletet levágni a lábból. Széchenyi a Hitelben a foghúzás metaforáját használja: „A' foghúzó vagy operator — műveglő — akkor kegyetlen, ha esztelen légyszívűség miatt lassan és halkán huzdogál, 's csak kis vágásokkal végzi hosszás ideig munkáját.”²¹

Az emberek joggal háborodnak fel azon, hogy jóformán hetenként rövidítik meg őket hol ezzel, hol azzal. Eljutottunk oda, hogy a húskészítmények áremelésének hírére sztrájkra lehet buzdítani a munkásokat, holott ilyesfajta tiltakozó kísérőjelenségek nélkül, szinte észrevétlenül, ennek sokszorosával károsodik meg folyamatosan milliónyi háztartás. Meggyőződésem, hogy egyetlen radikális, erős traumát okozó sokkot inkább képesek lennének elviselni az emberek, ha valóban meg lennének győződve arról, hogy utána javulni kezd a helyzet, mint ezt a mai kilátástalan nyűglődést, a helyzet lassú, de állandó romlását, a társadalom gazdasági görcsökben való vonaglását.

Javaslataim első előadása (1989 nyara) és a könyv magyar publikációja után a következő ellenvetés merült fel a magyar vitákban: miközben csak drasztikus intézkedésekkel lehet az inflációs várakozást megtörni olyan országokban, mint

²¹ Széchenyi István [1979], 214. l. Az idézetre Szabó Katalin hívta fel a figyelmet.

Lengyelország vagy Jugoszlávia, ahol hiperinfláció érvényesül, nincs szükség hasonló stratégiára Magyarországon, ahol az inflációs ráta sokkal alacsonyabb.

A stabilizációs stratégia megválasztásában, azaz a fokozatos változtatás és a műtét közötti választásban azonban nem az infláció nagysága a döntő tényező. Tulajdonképpen már néhány évvel ezelőtt is, amikor a magyar inflációs ráta még csak egyszámjegyű volt, azt javasoltam, hogy az árakat, az adózást és a gazdasági rendszer sok más elemét szimultán, egy csapásra radikálisan át kell alakítani, alapvető politikai változásokkal összefüggésben. *Matits Ágnessel* közösen írt tanulmányunk, amely később, 1987-ben könyvalakban megjelent magyarul, nagy hangsúllyal tárgyalja ezt az álláspontot. Műtetre nemcsak az infláció miatt van szükség Magyarországon (és mindenütt Kelet-Európában). Még azokban a kelet-európai országokban is szükség lesz rá, ahol mind ez ideig nem volt nyílt infláció, mert az egymást követő részleges intézkedések károsak lehetnek, és nem oldják meg az általános problémát. Ez a meggyőződés vezetett az 1989. évi magyar kiadás gondolatainak megfogalmazásakor, amelyet még akkor írtam, amikor nem ismertem a lengyel programot. Javaslataim azon a meggyőződésen alapultak, hogy egy szocialista gazdaságban a makroalkalmazkodásnak és a stabilizációnak együtt kell végbemennie a mély és átfogó *rendszerbeli* átalakulással.

Lengyelországban még egy okkal több van arra, hogy amilyen hamar csak lehet, vállalkozzanak az operációra: az infláció elviselhetetlen felgyorsulása.²² Természetesen vannak hasonlóságok és különbségek a magyar és a lengyel helyzet között. A szocializmusból való átmenetben minden kelet-európai országnak a saját induló gazdasági és politikai feltételeivel kell szembenéznie. A makropolitika, a gazdaságirányítás és a tulajdonviszonyok *szimultán* változtatásának szükségesége azonban minden országnak közös sajátossága.

Felhasznált irodalom

Az alábbiakban csak azokat a műveket soroljuk fel, amelyekre a jelen szemelvények hivatkoznak, s amelyek az 1989-es „Röpirat” hivatkozásai között még nem szerepeltek.

- KORNAI JÁNOS—MATITS ÁGNES [1987]: A vállalatok nyereségének újraelosztása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
 SACHS, JEFFREY D.—LIPTON, DAVID [1989a]: Exchange Rate Convertibility. Kézirat, Cambridge.
 SACHS, JEFFREY D.—LIPTON, DAVID [1989b]: Money and Credit Policy to Achieve Low Inflation. Kézirat, Cambridge.

²² Miután megismertem a lengyel programot, és alkalmam nyílt azt megvitatni a program egyik fő építőmesterével, Jeffrey Sachsszal, a Harvard Egyetem professzorával, megerősítve éreztem, hogy javaslataim a helyes irányba mutattak. Beszélgetéseink és tanulmányai (például *Sachs—Lipton* [1989a] és [1989b]) segítségemre voltak javaslataim sok fontos részletének finomításában. A lengyel tervek tanulmányozása különösen a konvertibilitásra és a külföldi adósságra vonatkozó magyar gazdaságpolitika újragondolásában bizonyult hasznosnak.